

ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Сгорова В.С.

*к.ю.н., доцент факультету соціології і права
Національного Технічного Університету
України «Київський Політехнічний Інститут»*

Рассмотрены основные гарантии установленные законодательством для обеспечения деятельности судей судов общей юрисдикции. Сделаны выводы и предложения по усовершенствованию правового регулирования в данной сфере.

The basic safeguards established by law for judges of courts of general jurisdiction. The conclusions and proposals for improvement of legal regulation in this area are made.

Розглянуті основні гарантії встановленні законодавством для забезпечення діяльності суддів судів загальної юрисдикції. Зроблені висновки та пропозиції щодо удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: гарантії діяльності, суд, судді, суддів судів загальної юрисдикції, статус, судочинства.

У сучасних умовах розвитку України як незалежної, демократичної і правової держави особливої актуальності набуває проблема гарантії діяльності судів суддів загальної юрисдикції.

Аналіз окремих аспектів зазначеної проблеми зустрічається у працях українських дослідників. Грошевого Ю.М., Бойко В.Ф., Погоріло В.Ф., Скакун О.Ф., Сірий М.І., Москвіча Л.М та інших авторів. Ґрунтовні розробки з проблеми гарантій містяться в дослідженнях російських вчених: Абросимова Е. Б., Мотьвилавка Е.Я., Нерсесянц В.С. та інші науковців. На жаль, фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемі гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції, обмаль.

Професійні судді України користуються всіма правами і обов'язками та основними свободами людини і громадянина, за винятком встановлених національним законодавством повноважень і обмежень, обумовлених особливостями статусу даної професійної групи.

Важливим елементом конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є гарантії їх діяльності, що врешті й визначають конституційно-правовий статус судді. Під гарантіями діяльності суддів розуміють сукупність загальних та спеціальних способів і засобів реалізації прав й обов'язків суддів.

Загальні гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції визначаються рівнем розвитку всіх сфер суспільного та державного ладу України, авторитетом судової влади у суспільстві та державі, станом прав і свобод людини і громадянина і, особливо, правом звернення до суду за захистом своїх законних прав і свобод.

Спеціальні гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції – це система нормативно-правових та організаційно-правових способів і засобів здійснення суддями своїх прав й обов'язків. Під нормативно-правовими гарантіями прийнято розуміти наявність гармонійно-розвиненої комплексної законодавчої бази, що визначає конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції і судової влади загалом. Організаційно-правові гарантії передбачають наявність ефективного механізму представленого органами державної влади та місцевого самоврядування.

Від досконалості системи гарантій діяльності судді суду загальної юрисдикції залежить доля існування судової влади в Україні. Адже на сьогодні, попри позитивний поступ судової реформи в Україні конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції не отримав належного місця у суспільстві.

У працях українських вчених містяться окремі міркування щодо гарантій діяльності суддів, зроблені певні спроби систематизувати їх. Однак загалом проблема гарантій діяльності суддів не знайшла належного висвітлення. Часто гарантії ототожнюють з їх принципами, що, на наш погляд, є не досить правильним підходом. Ознаки гарантій мають переважно теоретичне та наукове значення, тоді як поняття принципу суттєво впливає на практичну реалізацію того чи іншого конституційного права. У національній юридичній літературі не висвітлені межі між поняттями "гарантії діяльності суддів" і "гарантії діяльності судів".

Визначенню гарантій діяльності суддів, на нашу думку, об'єктивно має передувати загальне визначення поняття гарантій діяльності суддів. В юридичній літературі зустрічаються неоднозначні тлумачення самого терміна "гарантія". Використовується й термін "забезпечення", що не є помилкою, оскільки слова "гарантія" і "забезпечення" – синоніми.

Термін "гарантія" запозичене з французької мови "*garantie*", який перекладається на українську як "запорука; умова, котра забезпечує що-небудь" [1]. Однак, незважаючи на те, що поняття "забезпечення" і "гарантія" мають багато спільного, ми вважаємо це різні поняття.

Проблема визначення поняття “гарантія” на сьогодні не має однозначного вирішення, оскільки у спеціальній літературі не існує єдиного поняття гарантії.

Для того, щоб визначити поняття гарантії, необхідно звернутися до логічного визначення самого терміна “поняття”. Адже “поняття є форма думки, в якій неодмінно що-небудь затверджується відносно предметів і явищ, їх властивостей, зв'язків і відносин і яка володіє властивістю виражати або істину, або брехню... У понятті на першому плані повинно бути твердження про наявність ознак, властивостей предмета... При визначенні поняття виділяються відмінні істотні властивості (ознаки)” [2].

Справді, незважаючи на різні підходи до розуміння терміна “гарантія” потрібно зазначити, що всім їм притаманні певні одноманітні риси, серед яких: 1) способи та засоби, які розглядаються в сукупності; 2) їх законодавче закріплення; 3) вони направлені на досягнення тієї або іншої мети.

Однак, на нашу думку, неможливо дати визначення того чи іншого терміна без з'ясування його етимологічного значення. Гарантувати – означає брати на себе відповідальність за що-небудь; давати обіцянку, поруку у виконанні чогось [3].

Кожні ці умови і засоби безпосередньо визначені у Конституції, коли йдеться про гарантії. Вони традиційно закріплюються в Основному Законі у вигляді узагальнених принципів [4].

Категорія “гарантія” є досить вживаною у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці, але її сутність і зміст – неоднозначні.

Поняття гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції тісно споріднене з такими категоріями, як “соціальний захист”, “правовий захист”, “система забезпечення”, “умови”, “фактори”, порівняно з якими воно іноді набуває більш широке або, навпаки, вузьке смислове значення. Це базується на основних принципах: гуманізму, справедливості, законності, доцільності, рівноправності та ін.

Гарантіями діяльності суддів судів загальної юрисдикції є сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію їх прав та обов'язків, на усунення можливих перешкод їх неналежного здійснення.

За своєю структурою гарантії діяльності суддів включають в себе, по-перше, юридичні акти, тобто закони, підзаконні та інші нормативні акти, по-друге, організаційно-правову діяльність суб'єктів права, по-третє, спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини, тобто правотворчі, правореалізуючі та контрольно-наглядові процеси, спрямовані на забезпечення гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції.

При цьому, треба відрізнити гарантії діяльності від механізму реалізації. Механізм реалізації є системою влади держави, функцією якої є захист суддів, а також процедури такого захисту, за допомогою яких реалізується право на захист суддів та їх конституційних прав. Це поняття більш широке, ніж поняття конституційно-правові гарантії і воно включає в себе поряд з іншими складовими і гарантії.

Механізм реалізації гарантії діяльності суддів містить заходи, здатні створювати умови для реалізації гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. Він складається з гарантії їх забезпечення. Зазначені гарантії – це відповідні умови й засоби, які сприяють реалізації кожним суддею.

Механізм охорони гарантії діяльності суддів включає заходи з профілактики правопорушень, для утвердження правомірної поведінки особи. Охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити дію права. Вона передбачає превенцію, тобто недопущення протиправних дій. Отже, охорона гарантії діяльності – стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання.

Після прийняття конституції України стають актуальними питання створення механізму реалізації її положень, у тому числі й тих, що пов'язані з втіленням у життя передбачених нею прав, свобод та обов'язків. Уявляється, що під таким механізмом треба розуміти сукупність різних гарантії і дій, процес, у результаті функціонування якого особи, які мають певні права, свободи та обов'язки, досягають цілей, благ, передбачених конституцією України.

В юридичній літературі існують різноманітні погляди вчених щодо безпосереднього поняття гарантії прав і свобод. Наприклад, о. Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантії, то права, свободи та обов'язків людини і громадянина приймають форму “заяв про наміри”, які не мають ніякої цінності ні для особистості, ні для людства [5].

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що під гарантіями діяльності суддів судів загальної юрисдикції і підкорення їх тільки закону слід розуміти систему умов і засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань [6].

В юридичній літературі немає єдності поглядів щодо класифікації гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. Зокрема, Є. Г. Мартинчик виділяє такі гарантії суддів і підкорення їх тільки закону: *організаційно-правові* (порядок виборів суддів, відкликання суддів, притягнення до

кримінальної відповідальності), *процесуальні* (таємниця нарадчої кімнати, заборона розголошення міркувань, які мали місце під час наради), *ідеологічні*. Але поза увагою автора залишаються політичні та економічні гарантії, які мають важливе значення для забезпечення незалежності суддів.

Н. В. Радутна обґрунтовано вважає, що належне забезпечення діяльності і незалежності суддів обумовлене системою гарантій: політичних, ідеологічних, економічних, організаційних. На реалізацію цього принципу справляє суттєвий вплив культура, традиції, моральний клімат суспільства чи окремих громадських структур, компетентність суддів, рівень їх правової та загальної культури [7].

Заслугує підтримки і позиція О. Б. Абросимової, яка розрізняє з одного боку інституціональні, а з другого – це функціональні гарантії діяльності і незалежності суддів. Справді, сьогодні суд – самостійний орган у організаційному розумінні цього слова, він не входить до жодного іншого органу держави, суспільного об'єднання або будь-якої системи органів, за винятком власної. Суд самостійний і в частині ресурсного забезпечення: власне організаційного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового тощо. І, нарешті, суд має абсолютно відокремлену специфічну компетенцію, як предметну, так і територіальну [8].

Зазначимо, що різність підходів до класифікації гарантій діяльності і незалежності суддів судів загальної юрисдикції ніяким чином не впливає на їх зміст, а є суто теоретичним моментом.

Гарантії незалежності суддів судів загальної юрисдикції лежать в різних площинах, тому в юридичній літературі розповсюджена класифікація, згідно з якою вони поділяються на загальні і спеціальні. До першої групи гарантій незалежності суддів входять: політичні, економічні, ідеологічні гарантії, а до групи правових – судоустрійні (організаційні) та процесуальні гарантії. На нашу думку, організаційні та процесуальні гарантії за своєю природою і значенням є схожими. Однак, якщо перші спрямовані перш за все на створення необхідних умов для нормального функціонування судової системи, то останні являють собою різноманітні способи і правові засоби реалізації досліджуваного принципу безпосередньо в процесі розгляду кримінальних справ.

Аналіз чинного законодавства дозволяє серед правових засобів виділити дві групи обставин, реалізація яких спрямована на забезпечення суддівської незалежності: передумови (умови) та гарантії суддівської незалежності. В юридичній літературі зазначається, що передумови незалежності суддів стосуються їх особистих якостей, а гарантії – сфери їх діяльності. Суддівська незалежність може виникнути і мати місце тільки за наявності певних передумов. З іншого боку, відсутність таких передумов перетворює таку незалежність на фікцію.

Серед загальних гарантій принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, на нашу думку, можна виділити такі, як ідеологічні та економічні.

Ідеологічні гарантії відображають характер взаємовідносин держави і судових органів. Під ними необхідно розуміти правильність визначення завдань судової діяльності, які з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з другого, – забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, які не відповідають цим завданням.

Таким чином, виходячи з того, що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям заборонено виконувати невластиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатись до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

Юридичні гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції також можна класифікувати за певними критеріями:

- 1) за юридичною силою нормативно-правових актів, які містять норми-гарантії, вони поділяються на такі, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах;
- 2) за місцем їх закріплення в системі законодавства – на загальноправові та галузеві;
- 3) за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів – на матеріальні та процесуальні;
- 4) за особливістю правового статусу деяких категорій суддів – на загальні та спеціальні.

До організаційно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції належать: побудова судової системи на засадах автономності; конкурсна процедура формування суддівського корпусу; вичерпний перелік підстав припинення повноважень суддів, який базується на принципі їх незмінюваності; рівність правового статусу суддів; право суддів на відставку; їх недоторканність; особливий порядок фінансування судів; створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів; матеріальне та соціальне забезпечення суддів; система органів суддівського самоврядування.

До організаційно-правових гарантій діяльності суддів, зокрема, належить встановлений законом порядок організації та діяльності судів, формування суддівського корпусу та припинення повноважень суддів. Конкурсна процедура заняття суддівської посади дозволяє зводити до мінімуму помилки в формуванні суддівського корпусу, не допускає протекціонізму, свавілля при відборі кандидатів. Зміцненню суддівської незалежності направлені встановлені законодавцем

підстави звільнення судді з посади та припинення їх повноважень.

Економічні гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції забезпечують фінансування їх діяльності і створення належних умов для функціонування судів та суддів. Відповідно до ст. 130 Конституції України, держава повинна забезпечити економічні гарантії, зокрема взяти на себе відповідальність за фінансовий стан і матеріально-технічне забезпечення як судової влади взагалі, так і кожного суду та судді зокрема. Позитивним моментом, на нашу думку, є те, що в Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів (ч. 1 ст. 130 Конституції України). За рахунок держави суддям гарантується матеріальне та соціально-побутове забезпечення, яке відповідає їх високому статусу. У цій сфері держава не має конкурентів і повинна припиняти будь-які зазіхання інших структур та квазідержавних органів на фінансування судової системи. Такі дії недержавних органів щодо фінансування судової системи, на наш погляд, можуть бути кваліфіковані як втручання у діяльність судових органів (ст. 376 КК України).

Однак аналіз державних бюджетів України свідчить про вкрай незадовільне фінансування судових органів, надзвичайно гострою залишається проблема матеріально-технічного забезпечення судів України.

Викликає занепокоєння забезпечення суддів приміщеннями для здійснення правосуддя, скажімо, сьогодні 325 приміщень судів непридатні для здійснення правосуддя, а 85 – знаходиться в аварійному стані.

Як зазначалося вище, основними передумовами незалежності суддів і підкорення їх тільки закону є їхні особисті якості. Головною метою формування судді нового типу є перетворення цінностей суддівської діяльності в основу його особистих мотивів, тобто добровільна мотивація повинна бути покладена в основу виконання суддівської служби. Іншими словами, для забезпечення суддівської незалежності важливе значення, з її суб'єктивної сторони, відіграють їхні особисті якості.

Серед таких умов необхідно виокремити такі, як інтелект та культура судді, а також інші його особисті якості. Суддівську незалежність обмежує неповнота юридичних знань, що має наслідком тривалі роздуми, сумніви у виборі і мотивуванні судового рішення. Навіть при відсутності зовнішнього впливу говорити про незалежність судді є зайвим у тому разі, коли у рішеннях, які ним виносяться, є юридична непідготовленість, неграмотність. У цьому разі незалежність судді, яка закріплена на законодавчому рівні, залишається фікцією.

Серед особистих якостей судді необхідно назвати такі, як: здатність судді швидко чи повільно виносити рішення, яка зумовлена його темпераментом, не враховується процесуальним законодавством. Проте законодавство вимагає прийняття низки рішень в чітко визначені строки. Іншими словами, суддя не завжди має необхідний час для роздумів, його не вистачає для вступу в силу всіх мотивів судді, які керували ним при роздумах.

Важливе значення для забезпечення незалежності суддів відіграють психологічні фактори, які не можна проігнорувати. Практика свідчить про недостатність правових гарантій незалежності, які сформульовані законодавцем на основі традиційного погляду на суддю як ізольованого індивідуума. Проте не треба забувати, що суддя – член всього суспільства і його діяльність зазнає різного суспільного впливу.

До процесуальних гарантій необхідно віднести ті норми процесуального законодавства, завдяки яким забезпечується незалежність суддів при розгляді кримінальних справ. Перш за все, це норми, які забезпечують неможливість впливу на них при розгляді кримінальних справ органів досудового розслідування, інших учасників процесу та вищестоящих судів.

У законодавстві необхідно закріпити положення, згідно з яким гарантії незалежності суддів, котрі закріплені в Конституції України та інших законах, не можуть бути скасовані або зменшені державою. У державі не можуть прийматися закони та інші правові акти, які скасовують чи зменшують незалежність суддів.

Необхідно зазначити, що приведена класифікація гарантій незалежності суддів носить умовний характер, оскільки вони діалектично взаємозв'язані, пронизують і доповнюють одна одну. Наприклад, політичні гарантії в багатьох випадках виступають в правових формах і можуть зливатися з юридичними гарантіями, які в свою чергу, можуть мати політичний характер.

Таким чином, сенс і призначення гарантій полягає в тому, щоб створити для суддів необхідні умови для здійснення ними повноважень, і виходячи саме з таких міркувань, слід формувати структуру гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції в Україні, не перетворюючи їх, всупереч конституційному принципу рівності всіх громадян, на пільги. Повноваження суддів судів загальної юрисдикції є практично непорушними. Ніхто не має права обмежити повноваження судді, за винятками, передбаченими Конституцією України та Законом України "Про судоустрій і статус суддів" [9], іншими законами. Навіть при запровадженні надзвичайного чи воєнного стану громадянські права і суддівські повноваження, не обмежуються.

Гарантіями діяльності суддів судів загальної юрисдикції є сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію їх прав та обов'язків, на усунення можливих перешкод їх неналежного здійснення.

Література

1. Тенькав С. О. Проблемні питання створення і діяльності “внутрішніх” третейських судів в Україні. Огляд судової практики і чинного законодавства / С. О. Тенькав // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 111.
2. Там само.
3. Терехин В. А. Самостоятельность судебной власти и независимость судей как гарантия прав граждан / В. А. Терехин // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 42–50.
4. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1996. – 80 с.
5. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д. С. Сусло. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 234 с.
6. Французская республика. Конституция и законодательные акты / [пер. с франц. ; ред. кол.: В. А. Туманов и др.]. – М. : Прогресс, 1989. – 448 с.
7. Словарь иностранных слов [редакция филолог. словарей русского языка]. – [15-е изд., доп.]. – М. : Русский язык, 1998. – 608 с.
8. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Абросимова Е. Б. – М. : Ин-т права и публ. политики, 2002. – 160 с.
9. Закон України “Про судоустрій і статус суддів ” від 07.07.2010 р. № 2453-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 – Стор. 1468, стаття 529.